

Izhajajoč iz ustavno zagotovljene svobode znanstvenega ustvarjanja, iz avtonomije univerze, njenega poslanstva in vrednot sprejema senat Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani na svoji X. seji dne X. . 2016

Izhodišča in kriteriji etične presoje Komisije za etiko v raziskovanju FDV

Izhodišča za vzpostavitev Komisije za etiko v raziskovanju FDV predstavlja Evropski kodeks poštenja in dobre prakse v znanosti ([The European Code of Conduct for Research Integrity, ESF, 2011, http://www.esf.org/fileadmin/Public_documents/Publications/Code_Conduct_ResearchIntegrity.pdf](http://www.esf.org/fileadmin/Public_documents/Publications/Code_Conduct_ResearchIntegrity.pdf)), ki kot temeljna etična izhodišča v raziskovanju za vse raziskovalce, ne glede na vrsto zaposlitve in vir financiranja, izpostavlja naslednje etična načela v raziskovanju: poštenost v komunikaciji, kakovostno izvajanje raziskav, objektivnost, nepristranskost in neodvisnost, odprtost in dostopnost, skrbnost, pravičnost pri upoštevanju dela drugih in doslednost pri citiranju dosežkov drugih raziskovalcev ter odgovornost do bodočih znanstvenikov in raziskovalcev.

Potreba po etični presoji

Skrb za dobrobit udeležencev v raziskovalnem delu predstavlja enega temeljnih etičnih načel znanstveno-raziskovalnega dela, poleg etičnih načel, omenjenih zgoraj. Primarna skrb za zagotavljanje etičnega ravnanja je odgovornost snovalca in izvajalcev raziskovalnega dela, ne glede na to, ali gre za že uveljavljene raziskovalce ali raziskovalce, ki znanje o raziskovanju šele pridobivajo v študijskem procesu (npr. dodiplomske in podiplomske študente in mlade raziskovalce). Raziskovalec mora biti seznanjen z relevantnimi zakonskimi akti (npr. [Zakon o varovanju osebnih podatkov](#); [Evropski kodeks poštenja in dobre prakse v znanosti](#); [Evropsko listino za raziskovalce](#)) ter etičnimi pravili in kodeksi posamične stroke in znanstvene discipline, v okviru katere delujejo (npr. [Kodeks profesionalne etike Slovenskega sociološke društva](#), [Etični kodeks Slovenskega politološkega društva](#), [Kodeks etike AAPOR \(American Organisation for Public Opinion Research\)](#), [Kriteriji kvalitete pri anketah \(Kasse: Memorandum Qualitätskriterien der Umfrageforschung\)](#), [Standardno poročilo o kakovosti SURS](#)). Temeljnemu zaupanju v etično ravnanje raziskovalcev navkljub, pa je potrebno upoštevati, da je znanstveno-raziskovano delo, občasno lahko v navzkrižju z interesi in dobrobitjo posameznikov, ki sodelujejo v raziskovalnem delu, snovalci in izvajalci raziskovalnega dela pa so pri tem lahko izpostavljeni tudi konfliktu interesov.

Glede na določila Evropske listine za raziskovalce, katerega sopodpisnica je tudi Slovenija, morajo raziskovalci pri svojem delu dosledno upoštevati vrsto načel: svoboda raziskovanja, etična načela, poklicna odgovornost, poklicni odnos do sodelavcev, delodajalcev in financerjev ali nadzornikov, spoštovanje pogodbenih in pravnih obveznosti ter odgovorne porabe finančnih sredstev, upoštevanje dobrih praks pri raziskovanju, širjenju in koriščenju rezultatov. Predvsem vodilni raziskovalci morajo vzpostaviti in vzdrževati profesionalen odnos z nadzorniki raziskovanja, prav tako pa skrbeti tudi za raziskovalni podmladek (Evropska listina za raziskovalce, 2006: 11-16).

Poznavanje in spoštovanje etičnih načel in dobre prakse v raziskovanju je dolžnost vsakega raziskovalca. Da pa bi raziskovalcem in študentom olajšali presojanje pri etičnih dilemah ter da bi zagotovili optimalno zaščito interesov in dobrobiti udeležencev v znanstveno-raziskovalnem delu, smo vzpostavili organ, katerega naloga je nepristranska presoja etične ustreznosti predlaganega znanstveno-raziskovalnega dela. To je Komisije za etiko v raziskovanju (KER).

Namen tega dokumenta je predstaviti ključna izhodišča in kriterije etične presoje, ki vodijo delo Komisije za etiko v raziskovanju Fakultete za družbene vede (KERFDV), Univerze v Ljubljani.

Kriteriji obravnave

Etične presoje so načeloma potrebna vsa raziskovalna dela, ki posegajo v zasebnost ljudi ali imajo za predmet raziskave ljudi in za njih pomembne posledice, ki bi nastale zaradi raziskovanja. Podrobnejšo naravo etične presoje določajo posamične značilnosti raziskave.

Raziskave, ki ne potrebujejo etične presoje

V določenih primerih raziskovalno delo zaradi svoje minimalne možnosti identifikacije udeleženca ne potrebuje presoje etične komisije. Primeri tovrstnih raziskav so:

- Raziskovanje, ki temelji na uporabi, anket, intervjujev in opazovanja javnega vedenja, kadar so informacije že zbrane na način, **ki ne omogoča neposredne ali posredne identifikacije zbranih podatkov**, in - v primeru raziskovalnega dela, ki vključuje otroke - ko raziskovalec ni udeležen v opazovani aktivnosti.
- Raziskovanje, ki temelji na zbiranju obstoječih javno dostopnih podatkov ali predhodno neodvisno zbranih podatkov, pri katerih udeležencev ni možno identificirati (npr. sekundarni podatki ADP ali podatki SURS).

Pri raziskavah, kjer etično presojo zahtevajo razpisna določila, sama raziskava pa ne vsebuje tveganj za udeležence, izbrani član KERFDV preveri izpolnjevanje pogojev v *Izhodiščih in kriterijih etične presoje*, KERFDV pa vlagatelju poda ustrezno potrdilo.

Raziskave z minimalnim tveganjem

V to kategorijo sodijo raziskave, v katerih se zbirajo osebni podatki, vendar verjetnost in velikost pričakovane škode in nelagodja ne presega situacij, s katerimi se posameznik srečuje v vsakdanjem življenju ali med izvedbo rutinskih fizičnih ali psiholoških pregledov in preizkušenj. Primeri tovrstnih raziskav so študije, ki vključujejo preučevanje posameznikovega ali skupinskega vedenja, raziskave, ki temeljijo na **anketah, intervjujih, ustnih poročilih, fokusnih skupinah in evalvacijah programov**.

Za opisane študije raziskovalec vloži prošnjo za etično presojo raziskovalnega dela. Vlogo pregleda član komisije s strokovnim znanjem s področja družboslovne metodologije in izkušnjami z obravnavanega področja ter s polno avtoriteto komisije poda mnenje.

Raziskave, ki presegajo minimalno tveganje

Kadar raziskava vključuje elemente, ki presegajo minimalno tveganje za udeleženca ali jo iz drugih razlogov člani komisije ocenjujejo kot etično občutljivo ali sporno, je vloga deležna polne presoje KER. Sklep komisije v tem primeru temelji na mnenju, ki ga poda večina članov komisije.

Izjava o obveščenem soglasju za udeležbo v raziskavi

Prostovoljna, informirana udeležba v raziskavi predstavlja enega od pglavitnih etičnih načel raziskovalnega dela. Ključni element njenega zagotavljanja predstavlja **Obveščeno soglasje**, ki naj bi ga praviloma prebral in podpisal vsak udeleženec v raziskovalni študiji in/ali njegov zakonit zastopnik.

V določenih primerih (npr. ankete javnega mnenja, spletne ankete) je privolitev za sodelovanje izkazana s sprejemom anketarja in začetkom anketiranja (privolitev v telefonsko anketo, sprejem anketarja na dom, reševanje spletne ankete). V teh primerih mora vabilo za sodelovanje vključevati ključne informacije o vsebini raziskovanja, raziskovalcu in raziskovalni instituciji, postopku izbora udeležencev ter postopkih zagotavljanja anonimnosti in zaupnosti. Te informacije je potrebno potencialnemu udeležencu posredovati (pisno ali ustno) pred začetkom zbiranja podatkov. Kot primer dobre prakse, si oglejte vabilo k sodelovanju in pojasnila o ključnih informacijah, kot jih je oblikovala [Evropska družboslovna raziskava](http://www.europeansocialsurvey.org/docs/round7/fieldwork/slovenia/ESS7_letters_to_respondents_SI.pdf).
http://www.europeansocialsurvey.org/docs/round7/fieldwork/slovenia/ESS7_letters_to_respondents_SI.pdf

V določenih primerih je pridobitev soglasja lahko neizvedljiva, onemogoča izvedbo raziskovalnega dela, ali za udeleženca predstavlja potencialno tveganje. Primeri tovrstnih raziskav so npr. raziskovanje spontanega vedenja v vsakdanji situaciji, uporaba raziskovalnega načrta, ki temelji na prevari, ali raziskava spolnega vedenja posameznikov okuženih s HIV in podobno. V teh primerih se raziskavo lahko izvaja brez predhodne pridobitve obveščenega soglasja, če so izpolnjeni naslednji pogoji:

- raziskava za udeleženca ne predstavlja več kot minimalnega tveganja ter
- pravice in dobrobiti udeležencev niso prizadeti.

Če je le možno, je potrebno v teh primerih pred ali po izvedeni raziskavi udeležencem pojasniti pravo naravo in namen raziskave ter pridobiti pisno ali vsaj ustno soglasje za uporabo zbranih podatkov v znanstveno-raziskovalne namene.

Elementi etične presoje

Etično presojo predlagane študije vodijo spodaj naštetih kriteriji. KERFDV seznam redno dopolnjuje.

- utemeljenost raziskovalne teme na podlagi znanstvenega pregleda literature
- ustreznost rekrutacije udeležencev
 - udeleženci imajo možnost in so sposobni svobodno odločati o udeležbi
 - udeleženci niso pod pritiskom za udeležbo
 - udeležencem ni obljubljena nagrada ali darilo, ki presega povrnitev razumnih stroškov
 - udeležencem niso obljubljene nesprejemljive ter nerealne koristi in prednosti
 - udeležencem je študija primerno predstavljena
 - vlogi je priložen primer ustreznega protokola naslavljanja kandidatov za študijo
- ustreznost metode
 - postopek ne predstavlja nevarnosti za udeleženca
 - postopek ne predstavlja pretiranega npora za udeleženca
 - postopek ne vključuje nepotrebne ali pretirane izpostavljenosti stresu
 - postopek ne vključuje nepotrebne ali pretirane izpostavljenosti žaljivim ali čustveno obremenjujočim dražljajem in vsebinam. Ko gre za raziskave, ki vključujejo poizvedbe o občutljivih temah (npr. spolnosti, uživanju prepovedanih substanc, kaznivih dejanjih, nasilju) mora predlagatelj dodatno utemeljiti znanstveno relevantnost vsebin in navesti pregled raziskovalnih praks in instrumentov, ki so podobno temo že znanstveno raziskovalno obravnavale
 - vlogi je priložen primer ustreznih nestandardnih dražljajev ali instrumentov
- transparentnost raziskave/prevara/
 - udeleženci so seznanjeni z dejanskim namenom raziskave pred izvedbo
 - v primeru, da raziskava zahteva prevaro ali naivne udeležence, protokol vključuje ustrezen debriefing udeležencev (pogovor z udeležencem) po izvedeni raziskavi

- izredne razmere
 - v primeru izrednih razmer (prepoznavanje nevarnosti za ali ogroženosti udeleženca ali drugih oseb) je predviden in priložen ustrezen protokol obravnave
- kompetentnost izvajalca
 - izvajalec raziskave ima ustrezna znanja in kompetence za izvedbo študije
 - izvajalec ima ustrezna dovoljenja za uporabo predlaganih instrumentov
- ustrezno je poskrbljeno za informirano soglasje
 - opredeljen je ustrezen postopek pridobitve soglasja
 - priloženo je "Obveščeno soglasje za sodelovanje v raziskavi" z vsemi potrebnimi elementi
- ustrezno je poskrbljeno za varstvo osebnih podatkov
 - podatki so hranjeni pod kodami, ki ne omogočajo identifikacije podatkov
 - informacije potrebne za identifikacijo kod so hranjene ločeno od podatkov
 - opredeljen je sprejemljiv rok de-identifikacije podatkov
- časovni potek študije je sprejemljiv

Red. prof. dr. Rado Bohinc

dekan